

Кушнір В.

Профілізація старшої школи в освітній політиці УРСР впродовж першої половини 80-х років XX століття

Кушнір Валентина, кандидат педагогічних наук, доцент
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Умань, Україна

Анотація. В статті висвітлюються спроби поєднання загальної освіти з професійною впродовж проголошеної освітньої реформи 1984 року. Для її реалізації використовувалася профільна диференціація трудового навчання з професійною орієнтацією. Професійна підготовка здійснювалася в навчальних цехах і на дільницях підприємств та організацій, в міжшкільних навчально-виробничих комбінатах, шкільних і міжшкільних навчальних і навчально-виробничих майстернях. Проте задекларовані зміни не принесли очікуваних результатів.

Ключові слова: профільна диференціація трудового навчання з професійною орієнтацією, базові підприємства

Потреба реформування освіти відповідно до змін у суспільному житті є об'єктивною відповіддю на процеси глобалізації і євроінтеграції, які відбуваються в Україні. Суспільство потребує гнучкої освітньої системи, яка була б здатною до постійного самооновлення. На часі питання розробки ефективної моделі профільної середньої школи, яка б враховувала інтереси держави, учнів та місцевих потреб. У цьому контексті актуальним є вивчення та переосмислення історії розвитку профільного навчання у вітчизняній школі впродовж радянського періоду, зокрема протягом першої половини 80-х років.

Ідея профільної освіти не є новою для вітчизняної школи. Майже кожна освітня реформа XX століття піднімала питання потреби диференційного навчання у середній школі. Однак, через те, що радянська ідеологія „соціальної рівності” зводила нанівець врахування індивідуальних нахилів та задатків учнів при організації навчальної діяльності, диференційоване навчання не здобувало загального поширення. Проте, впродовж всього радянського періоду була актуальна ідея професіоналізації школи, при впровадженні якої використовували профільно-диференційоване трудове навчання з професійною орієнтацією. Через низку причин ідея профілізації старшої середньої школи не стала життєздатною. І освітня реформа 1984 року була останньою, коли в черговий раз підіймалося питання поєднання загальної та професійної освіти в умовах середньої школи.

До сучасних дослідників, які вивчали окремі напрями перетворень в освітній галузі досліджуваного періоду, належать Л. Березівська, А. Вихрущ, С. Дем'ячук, Н. Калініченко, О. Сухомлинська та ін. Однак питань розвитку ідеї профільного навчання у радянській школі дехто з них торкалися лише побіжно, висвітлюючи інші аспекти освіти.

Метою нашої статті є висвітлення шляхів впровадження профільно-диференційованого трудового навчання з професійною орієнтацією у вітчизняній середній школі першої половини 80-х років XX століття.

На початку 80-х років у СРСР чітко проявився кризовий стан шкільної освіти, який відображав соціально-економічну ситуацію суспільства. Зростання кризових явищ в економічній, соціально-політичній і духовній сферах життя радянського суспільства, відчутна науково-технічна віддаленість від Заходу сприяли усвідомленню частиною вищого керівництва необхідності реформаторських змін. Перші спроби виходу із кризової ситуації були зроблені після смерті Л.І. Брежнєва но-

вим Генеральним секретарем ЦК КПРС Ю.В. Андроповим. На пленумі ЦК КПРС у червні 1983 року Ю.В. Андропов заявив, що створене в СРСР суспільство не можливо назвати досконалим. У розробці нової редакції Програми СРСР він запропонував провести аналіз існуючих положень та напрацювати орієнтири на майбутнє. Модернізація мала торкатися і системи освіти з метою „докорінного поліпшення всієї справи навчання і виховання, підготовки молодого покоління до життя і праці” [1, с. 17]. Підтримав потребу реформування школи і М.С. Горбачов, наголошуючи 1985 року на потребі не формально, а змістовно і кардинально змінити освіту.

Проте, тенденції „періоду застою” продовжували панувати, тому реформа освіти не мала кардинально змінити систему, а лише злегка її оздоровити. Це підтвердження знаходимо у постанові за 10 квітня 1984 року Пленуму ЦК КПРС, «Про основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи». Відповідно до неї планувалося поетапно, впродовж десяти років (1984-1990 рр.), враховуючи національні особливості і місцеві умови, здійснити основні заходи реформи спрямовані на підвищення якості освіти, комуністичного виховання та кардинально поліпшити трудове навчання і професійну орієнтацію учнів.

Значний акцент у розробці реформи середньої школи робився на посилення трудового виховання учнів, доповнення загальної середньої освіти професійною та забезпечення переходу до неї. Ставилося завдання, щоб усі молоді люди до початку трудової діяльності **оволоділи певною професією**, це мало сприяти виробленню в учнів „усвідомлення потреби праці та допомога їм правильніше обирати свою життєву перспективу, що приведе до помітного збагачення соціальних функцій і ролі загальноосвітньої школи” [1, с. 18].

Наступна постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР (від 12 квітня 1984 р. № 314) „Про поліпшення трудового виховання, навчання, професійної орієнтації школярів і організацію їх суспільно корисної, продуктивної праці” зобов'язувала партійні, господарські організації, колективи шкіл та інших навчальних закладів вжити заходів для докорінного поліпшення трудового виховання, навчання і професійної орієнтації учнів загальноосвітніх шкіл, підвищення рівня практичної і морально-психологічної їх підготовки до самостійного життя, формування у підростаючого покоління усвідомленої потреби праці, створюючи для цього необхідні умови [2, с. 3].

Як бачимо, в досліджуваній період знову було відновлено професіоналізацію загальноосвітньої школи та посилення акценту на трудове виховання школярів. До закінчення загальноосвітньої середньої школи учні повинні були оволодіти певною професією і в установленому порядку скласти кваліфікаційні екзамени. Введення нових програм по трудовому навчанню й обов'язкової суспільно корисної, продуктивної праці передбачалося здійснити впродовж 1986-1990 роки поступово, в міру створення необхідних умов.

Державний комітет СРСР по праці і соціальних питань, Міністерство освіти СРСР, Державний комітет СРСР по професійно-технічній освіті спільно з ВЦРПС розробили і узгодили із Міністерством охорони здоров'я „Тимчасовий перелік професій, з яких організовувалася підготовка учнів у загальноосвітніх школах” При розробці переліку професій бралися до уваги такі вимоги: „масовість – поширення в народному господарстві, окремих галузях і регіонах; доцільність – відповідність рівня загальної, політехнічної освіти, отриманої у середній школі; доступність – достатність відведеного на вивчення часу, безпечність для життя і здоров'я” [3, с. 20-28.].

Виконкомам місцевих Рад народних депутатів доручалося визначити профілі трудового навчання школярів, конкретний зміст суспільно корисної, продуктивної праці, виходячи з переліку професій, затверджених Державним комітетом СРСР по праці і соціальних питань та інших відомств, з урахуванням потреб народного господарства в кадрах, наявності і можливостей розвитку виробничої і навчально-матеріальної бази, особливості міських і сільських шкіл, здійснювати своєчасне працевлаштування випускників середніх шкіл. Водночас, могла організуватися підготовка учнів і по професіях, не включених у Перелік, але включених у перелік професій для підготовки робочих на виробництві. По яким встановлений термін навчання до 3-х місяців. До Переліку професій було включено 768 спеціальностей, не пов'язаних з важкими умовами праці і не шкідливих для здоров'я. З 1985/1986 навчального року вводилися навчальні плани з більш як 200 професій.

15-16 травня 1984 року в Москві проходила Об'єднана сесія Загальних зборів Академії педагогічних наук СРСР, Ради з питань середньої загальноосвітньої школи і колеги Міністерства освіти СРСР на якій були розглянуті напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи У пошуках шляхів результативного поєднання загальноосвітньої та професійної підготовки молоді у школі, міністр освіти СРСР М.О.Прокоф'єв згадав намагання реалізувати таке завдання впродовж 60-х років. На його переконання така спроба зазнала краху через низку причин, зокрема: школа не забезпечила учнів елементами загальнотехнічної підготовки, не продумала належним чином перелік професій, роль базових підприємств зводилася до надання питань допомоги. Тому, основними завданнями у питаннях поєднання трудової, професійної та загальної освіти, на думку міністра, були: необхідність доопрацювання та введення в життя положень про базове підприємство; розробка, відповідно до кожної школи, на 1985-1990 роки профілів трудового навчання і професійної підготовки; укладення угод з підприємствами й іншими

організаціями та затвердження їх у райвиконкоммах; розробка типових програм трудового навчання та професійної орієнтації; максимальний розвиток на основі принципу політехнізму суспільно корисної, виробничої діяльності учнів [4, с. 11].

30 серпня 1984 року була затверджена ЦК КПРС і Радою Міністрів СРСР постанова „Про базове підприємство загальноосвітньої школи”. Відповідно до документу, з метою створення необхідних умов для ефективного здійснення завдань з трудового виховання, навчання, професійної орієнтації та професійної підготовки учнів, організації їх суспільно корисної, виробничої праці за середніми, дев'ятилітніми, а також спеціальними загальноосвітніми школами закріплювали в якості базових підприємства промисловості, будівництва, транспорту, зв'язку, сфери послуг, колгоспи, радгоспи, лісгоспи, науково-дослідні, проектні інститути, інші підприємства і організації, на яких поряд із загальноосвітніми школами покладалася відповідальність за організацію трудової підготовки учнів [5].

У типовому навчальному плані реформованої школи, розробленому 1985 року, передбачалося можливість організації факультативних занять у середніх та старших класах (14 год. в тиждень). Серед науковців та педагогів велася дискусія, щодо змісту та їх місця у навчальному процесі. Одні вважали, що основна їх мета – глибше вивчення програмового матеріалу, інші – що їх зміст повинен містити теоретичні відомості про предмети, не включені у навчальний план. За змістом факультативи могли бути різними. Кожен предмет міг мати факультативне вивчення. Пропонувалося надати факультативам як теоретичний, так і практичний чи лабораторний характер.

Відмінність типового навчального плану реформованої школи від існуючого була у кількості годин на трудове навчання та працю, на які відводилося більше 15% всього навчального часу. Починаючи з 5 класу на трудове виховання щотижня виділялося по 4 години, а в старших класах досягала 8 годин. Була введена обов'язкова суспільно корисна праця. За рахунок деякого скорочення канікул у 5-10 класах передбачалося участь школярів у літніх трудових роботах. Трудова практика у типовому навчальному плані становила 82 днів у рік [6, с. 101].

Для реалізації професійної підготовки учнів значні сподівання покладалася на міжшкільні навчально-виробничі комбінати (МНВК). У досліджуваній період особлива увага приверталося на потребу їх розширення та модернізації відповідно до умов виробництва. Зокрема, уточнювався перелік професій, по яким мала проводитися підготовка учнів, розроблялися рекомендації по організації трудового виховання, навчання і професійної орієнтації школярів у позашкільний час та вивчався передовий педагогічний досвід роботи МНВК

11 травня 1985 року Міністерством освіти СРСР було затверджено „Положення про міжшкільний навчально-виробничий комбінат трудового навчання і професійної орієнтації учнів”, відповідно до якого комбінати створювалися виконкомом районної (міського) ради народних депутатів з участю базового для школи чи групи шкіл підприємств. Завданням комбінату було: 1) трудове, професійне, на політехнічній основі, на-

вчання учнів; 2) організація суспільно корисної, продуктивної праці школярів, виховання в них свідомого ставлення до праці та суспільної власності; 3) здійснення профорієнтаційної роботи з учнями. [7, с. 7-10].

Базове підприємство та адміністрація комбінату мали забезпечити необхідні умови для навчання і продуктивної праці школярів у відповідності з навчальним планом загальноосвітньої школи, навчальними програмами, що розроблені та затверджені у встановленому порядку. Задля цього передбачалося створення базовим підприємством в якості структурних підрозділів навчальних цехів, ділянок, кабінетів, в тому числі кабінетів загальнотехнічної підготовки, кабінетів професійної орієнтації; надання обладнання, оснащення кабінетів навчально-наочними посібниками й технічними засобами навчання; встановлення для учнів виробничих завдань постачання необхідних для виконання інструментів, матеріалів, заготовок, комплектуючих виробів; надання земельних ділянок, робочих місць на тваринницьких фермах; здійснення ремонту обладнання, кабінетів, навчально-виробничих ділянок. Техніка, обладнання та оснащення, які виділялися для МНВК, а також вироблена ними продукція, становили власність підприємств. За необхідності підприємства організовували підвіз учнів до місця їх навчання та суспільно корисної, продуктивної праці. Підприємства направляли на комбінат для навчання учнів і спеціалістів – кваліфікованих робітників і колгоспників, у якості майстрів виробничого навчання, а також з метою ремонту та обслуговування обладнання й техніки, роботи в кабінеті профорієнтації, для проведення виховної роботи з школярами [7, с. 7-10].

На трудове і професійне навчання відводилося: у 8-9 класах 3 години, у 10-11 (12) класах – 4 години на тиждень. Зміст трудової практики у 10 (11) класі (20 днів по 6 годин) повинен відповідати вибраній професії. Час, передбачений на обов'язкову суспільно корисну виробничу працю у 8-9 класах (3 години в тиждень), у 10-11 (12) класах (до 4 годин у тиждень), а також на трудову практику у 8-9 класах (16 днів по 4 години) рекомендувалося використовувати на працю з обраного профілю (професії). Складовою частиною навчання у 8-9 класах був курс „Основи виробництва. Вибір професії” [7, с. 8].

Професійна підготовка школярів на комбінаті завершувалася здачею ними кваліфікаційних екзаменів. Підприємства повинні були атестувати учнів 11 (12) класів на присвоєння початкового кваліфікаційного розряду (класу, категорії) по отриманню професії і видавати їм у визначеному порядку відповідне посвідчення. [7, с. 7].

На практиці чисельність комбінатів динамічно зростала. Так у 1985/1986 навчальному році в Україні їх було 513, тож 44% старшокласників проходили трудову підготовку у МНВК, 18% – у навчальних цехах підприємств і ПТУ, 28% – у шкільних і міжшкільних майстернях. Міністр освіти УРСР М.В.Фоменко 1986 року звітував про створення близько 700 міжшкільних комбінатів та майстерень [8, с. 6].

Зазвичай, матеріально-технічна база міжшкільних навчальних комбінатів залежала від потужності базового підприємства. Особливо відмічалися ті комбінати,

базовими підприємствами яких були потужні промислові підприємства. Приміром в обласному міжшкільному навчально-виробничому комбінаті Кривого Рогу базовим підприємством був Криворізький металургійний комбінат. Тому у міжшкільному комбінаті проводили професійну підготовку із 28 спеціальностей, було обладнано 12 навчальних цехів та 20 лабораторій і кабінетів. Дніпропетровський машинобудівний завод був базовим для п'яти середніх загальноосвітніх шкіл. Така співпраця сприяла створенню матеріальної бази для трудової підготовки учнів та виділенню своїх працівників для трудового і професійного навчання [9, с. 7].

Однак, здебільшого, задекларовані керівними органами партії та відомствами обов'язки керівників базових підприємств забезпечити робочими місцями випускників шкіл залишалися лише на папері. Так міністр освіти М.В. Фоменко у звіті за 1986 рік зазначав, що у більшості областей України відділи освіти «інертно» ставилися до створення належних умов для трудового навчання школярів, не виконували плани створення робочих місць, формально проводили їх атестацію, а значна кількість великих підприємств не виконувала обов'язки покладені Положенням про базові підприємства [7, с. 7].

У травні 1985 року замісник міністра освіти Ф.Г. Паначін, звітуючи про результати проведення реформ, вказував на їх недоліки. Зокрема, про низький рівень професійної підготовки учнів, через матеріально-технічну незабезпеченість та безвідповідальне ставлення базових підприємств до спеціальної підготовки учнів [10, с. 8].

Суворо критика на адресу міністерств, управлінь та відділів освіти прозвучала в доповіді М.С. Горбачова на XX з'їзді комсомолу 1987 року, через повільну перебудову народної освіти та буксування реформи.

Як бачимо, проголошена 1984 року реформа освіти вкотре основними змінами вбачала у поєднанні загальної освіти з професійною. Для її реалізації використовувалася профільна диференціація трудового навчання з професійною орієнтацією. Професійна підготовка учнів залежала від матеріально-технічної бази, на який вона проходила, а саме: міжшкільних навчально-виробничих комбінатах, шкільних і міжшкільних навчальних і навчально-виробничих майстернях, підсобних господарствах, в учнівських виробничих бригадах і ланках шкільних лісництвах та інших трудових об'єднаннях. Через соціально-економічну кризу в країні, фінансування освіти за залишковим принципом рівень професіоналізації старшої школи був низьким, тому не здобув загального поширення.

Задекларовані зміни не принесли очікуваних результатів. Як нам видається, однією із причин невдачі була відсутність у ініціаторів реформи необхідного наукового аналізу помилок та переваг попередніх освітніх реформ, які здійснювалися у радянській школі і при яких також впроваджувалася профілізація у загальноосвітню школу (1958 р.). Реалізація ідеї здійснення професійної підготовки учнів в умовах загальноосвітньої школи, як і при реформі 1958 року, так і при реформі 1984 року зазнала краху. Великі матеріальні затрати дали мінімальний педагогічний ефект.

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Про основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи. Доповідь члена політбюро ЦК КПРС, першого заступника Голови Ради Міністрів СРСР депутата Г.А. Алієва // Радянська школа. – 1984. - № 5. – С. 17-21
Pro osnovni napriamy reformy zahalnoosvitnoi i profesiinoi shkoly. Dopovid chlena politbiuro TsK KPRS, pershoho zastupnyka Holovy Rady Ministriv SRSR deputata H.A.Aliieva [On the main directions of secondary and vocational schools. Report Politburo member, Deputy Chairman of the USSR Council of Ministers MP H.A. Aliyeva] // Radianska shkola. – 1984. - № 5. – S. 17-21
2. Постанова Верховної ради Про основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи // Радянська школа. – 1984. - №5. – С. 15-16
Postanova TsK KPRS i Rady Ministriv SRSR „Pro polipshennia trudovoho vykhovannia, navchannia, profesiinoi oriientatsii shkoliariv i orhanizatsiiu yikh suspilno korysnoi, produktyvnoi pratsi” [Decision of the Central Committee of the CPSU and the USSR Council of Ministers "On the improvement of labor education, training, vocational guidance of pupils and organization of socially useful, productive labor"] // Radianska shkola. – 1984. – № 7. – S. 3-6
3. Временный перечень профессий, по которым организуется подготовка учащихся общеобразовательных школах // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. – 1985. – № 9. – С. 19-30; №11. – С. 24-32; № 12. – С. 20-28
Vremenni perechen professyi, po kotorym orhanizuietsia podhotovka uchashchikhsia obshcheobrazovatelnykh shkolakh [Temporary list of occupations for which training is organized by students of secondary schools] // Zbirnyk nakaziv ta instruksii Ministerstva osvity URSR. – 1985. – № 9. – S. 19-30; №11. – S. 24-32; № 12. – S. 20-28.
4. Мельников И., Титович С. Реформа общеобразовательной и профессиональной школы: задачи и пути реализации // Советская педагогика. – 1984. – № 8. - С. 10-18 с.
Melnykov Y., Tytovych S. Reforma obshcheobrazovatelnoi y professionalnoi shkoly: zadachy u puty realizatsyy [Reform of general education and vocational schools: Challenges and Strategies] // Sovetskaia pedahohyka. – 1984. – № 8. - S. 10-18
5. Постановление Совмина СССР от 30.08.1984 № 928 Об утверждении Положения о базовом предприятии общеобразовательной школы
Postanovlenye Sovmyna SSSR ot 30.08.1984 № 928 Ob utverzhdenyyu Polozheniya o bazovom predpriyatyy obshcheobrazovatelnoi shkoly [Resolution of the Council of Ministers of the USSR dated 30.08.1984 № 928 On approval of the basic enterprise of a comprehensive school]
6. Вендровская Р.Б. Программы формирования учебных планов в советской школе (1945-1985) // Советская школа. – 1987. - №3. – С. 96-101
Vendrovskaya R.B. Prohrammy formyrovaniya uchebnykh planov v sovetskoj shkole (1945-1985) [Programs creation of curricula in the Soviet school (1945-1985)] // Sovetskaia shkola. – 1987. - №3. – S. 96-101
7. Положение о межшкольном учебно-производственном комбинате трудового обучения и профессиональной ориентации учащихся // Школа и производство. – 1985. – № 8. – С. 7-10
Polozhenye o mezshkolnom uchebno-proyvodstvennom kombinate trudovoho obuchenya y professyonalnoi oriientatsyy uchashchikhsia [Provision for interschool Training industrial labor training and vocational guidance of students] // Shkola y proyvodstvo. – 1985. – № 8. – S. 7-10
8. Фоменко М.В. Школа на шляху перебудови // Радянська школа – 1986. - №8. – С.3-13
Fomenko M.V. Shkola na shliakhu perebudovy [School on the high road perebudovi] // Radianska shkola – 1986. - №8. – S.3-13
9. Аверичев Ю.П. Школа и современное производство // Советская педагогика. – 1986. - № 6. – С. 3-9
Averychev Yu.P. Shkola y sovremennoe proyvodstvo [School and modern production] // Sovetskaia pedahohyka. - 1986. - № 6. S. 3-9
10. Зарецкая И. Первые итоги реформы // Советская педагогика – 1985. - № 10. – С. 8-13
Zaretskaia Y. Pervyye ytohy reformy [The first results of the reform] // Sovetskaia pedahohyka – 1985. - № 10. – S. 8-13

Kushnir V. Profiling of high school educational policy of USSR during the first half of the 80s of the twentieth century

Abstract. The article highlights the efforts combining general education with professional acclaimed for Education Reform in 1984. To achieve this goal used differentiation profile labor training with a professional orientation. Vocational training was carried out in educational workshops and at sites of enterprises and organizations, in inter-school training and production centers, school and inter-school education and training and production workshops. However, the declared changes have not brought the expected results.

Keywords: profile differentiation of labor studies with vocational guidance, basic business

Кушнир В. Профилірованіє старшої школи в освітній політиці СРСР на протязенні половини 80-х років ХХ століття

Анотація. В статті освітаються спроби поєднання загального освіти з професійним во время провозглашенной образовательной реформы 1984 года. Для реализации идеи использовалась профильная дифференциация трудового обучения с профессиональной ориентацией. Профессиональная подготовка осуществлялась в учебных цехах, на участках предприятий и организаций, в межшкольных учебно-производственных комбинатах, школьных и межшкольных учебных и учебно-производственных мастерских. Однако, задекларированные изменения не принесли ожидаемых результатов.

Ключевые слова: профильная дифференциация трудового обучения с профессиональной ориентацией, базовые предприятия